

“Nizami” bədii filminin dilində xalq sözləri və ifadələri**Fizuli Mustafayev**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan
E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Annosasiya. Məqalə “Nizami” bədii filminin dilində xalq sözləri və xalq ifadələrinə həsr olunub. Qeyd olunur ki, Nizami hələ neçə əsr bundan əvvəl azadlığı, bərabərliyi, azad əməyi təbliğ edib bəşəriyyətin səadət və xoşbəxtliyini arzu edən bir sənətkar olmuşdur. O, xalqların səadətini, istiqlaliyyətini, onların hər cür zülm və istismardan azad olmasını istəyib. Filmdə Nizami əməkçi insanın hüququ uğrunda mübarizə aparır. O, xalqını bütün dünyada şöhrətləndirib və bütün xalqların bərabərhüquqlu mədəni həyatını arzulamışdır. Bu iddialar məqalədə əsas yer tutur.

Məqalənin başqa bir yerində qeyd edilir ki, Nizami əsərlərini fars dilində yazmağına baxmayaraq, həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı xalq dilindən almışdır.

Nizamidə yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər sonrakı şərhçilərin çoxu üçün aydın olmamışdır. Çünki bu xüsusiyyətləri düzgün anlamaq üçün Azərbaycan xalq dilinin incəliklərini bilmək lazımdır.

Məqalədə qeyd edilir ki, Nizami şeirlərində bir çox Azərbaycan kəlmələri işlədir. Bu kəlmələrin bir hissəsi bu gün canlı dildən çıxmış, yalnız xalq poeziyasında saxlanmışdır.

Məqalədə kifayət qədər ədəbi mənbələrdən, məxəzlərdən, atalar sözlərindən, zərbül-məsəllərdən, xalq sözləri və xalq ifadələrindən istifadə edilmişdir.

Bədii və sənədli filmlərdən seçilmiş misallar maraqlıdır.

Açar sözlər: xalq sözləri, zərbül-məsəllər, xalq ifadələri, üslub, şeir, canlı dil, obrazlı ifadə, xalq poeziyası, film

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.09.2021; qəbul edilib – 28.09.2021

Folk words and expressions in the language of feature film “Nizami”**Fizuli Mustafayev**

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Linguistic named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Abstract. The article is devoted to folk words and folk expressions in the language of the feature film “Nizami”. It is noted that centuries ago Nizami was an artist who promoted freedom, equality, free labor and wished happiness to humanity. He wanted the happiness and independence of nations, their freedom from all forms of oppression and exploitation. In the film, Nizami fights for workers' rights. He glorified his people all over the world and wished them an equal cultural life. These statements are central to the article.

Elsewhere in the article it is noted that, despite the fact that Nizami wrote his works in Persian, he always considered himself an Azerbaijani and always borrowed his figurative expressions from the people, the living language of the people.

Nizami has only expressive features of the Azerbaijani people, which were not understood by most of the later commentators. Because in order to correctly understand these features knowing the subtleties of the Azerbaijani language is presented vividly.

The article notes that many Azerbaijani words are used in Nizami's poems. Some of these words came out of the living language today and survived only in folk poetry. The article uses sufficient literary origins, sources, proverbs, proverbial phrases, folk sayings and expressions.

Examples selected from feature films and documentaries are of interest.

Keywords: folk words, proverbial phrase, folk expressions, style, poetry, living language, figurative expression, folk poetry, film

Article history: received – 11.09.2021; accepted – 28.09.2021

Giriş / Introduction

Bacarsan hamının yükünü sən çək.

İnsana ən böyük şərəfdir əmək.

Sən də əldən düşüb yorulsan əgər,

Sənin də yükünü bütün el çəkər.

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin doqquz əsr bundan əvvəl yazdığı bu qiymətli sətirlər bütün zamanlarda müasir səsələnmiş, bu gün də müasir səsələnəkdədir. Çünki söz ustası Nizami bütün əsərlərini xalqın zəngin yaradıcılıq xəzinəsinə, onun mədəni sərvətlərinə arxalanaraq yaratmış, gələcək nəsillər üçün yadigar qoymuşdur.

Dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti xəzinəsinə çox qiymətli töhfələr vermiş N. Gəncəvi söz sənətinin sönməz günəşidir. Onun yaradıcılığı xalqımızın mənəvi həyatının əvəzolunmaz bədii nailiyyəti kimi qədim Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrini təşkil edir. Təsədüfi deyil ki, Nizami irsi ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin bir çox nəsillərini ruhlandırılmış və onlar şairin həyat və yaradıcılığına dair bir sıra məşhur əsərlər yaratmışlar. Fırça və tişə ustalarının, bəstəkarların, şair və yazıçıların ən yaxşı əsərlərində Nizami mövzusunun məharətlə işlənməsi buna sübutdur.

Əsas hissə / Main Part

1941-ci ildə Sovet İttifaqı böyük şair Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyinə geniş hazırlıq gördüyü vaxt sənədli kino ustaları da dahi söz ustasına film həsr etməyi qərara almışdılar. Lakin faşist Almaniyasının Sovet İttifaqına qəfil hücumu yubileyin müvafiq səviyyədə keçirilməsinə imkan vermədi. Bununla belə, 1941-ci ildə mühasirədə olan Leningradda (indiki Sankt-Peterburq), çətinliklə də olsa, yubiley qeyd edildi. Respublikamızda isə dahi şairin yubileyi milli poeziya bayramı kimi keçirildi. Yubiley şənlikləri Ə. Ələkbərov və Ə. Minskinin ssenarisi üzrə rejissor A. Naroditskinin çəkdiyi “Nizami” (1941, operator Ə. Ələkbərov) kinooçerkində öz əksini tapmışdır. Filmin bəstəkarı Rauf Hacıyevdir.

Film, əsasən şairin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş yubiley gecəsindən, həmin günlərdə keçirilən ədəbi gecələrdən, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin Nizami əsərləri üzərində işləmələrinə və digər tədbirlərdən danışır.

Bundan sonra kino işçiləri böyük mütəfəkkirin yubileyinin ümumittifaq səviyyəsində geniş qeyd olunduğu 1947-ci ildə “Xalq şairi” sənədli oçerkinə yaratdılar. Filmin ssenari müəllifi və rejissoru Ş. Şeyxov, operatorları M. Mustafayev, S. Bədəlovdur. Tarixi-bioqrafik kinooçerk dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş, burada şairin yubileyi ilə bağlı mühüm tədbirlər lentə alınmışdır.

Filmdə dahi şairin 800 illik yubileyinin yenidən qeyd edildiyi günlər, Moskvada keçirilən təntənəli yığıncaq, qonaqların Bakı vağzalında qarşılanması, Nizami adına muzeyin açılışı haqqında söhbət gedir. Yaradıcı qrup şairin yaşayın-yaratdığı dövrü canlandırmağa, Nizamının həyat və

fəaliyyətinin əsas mərhələlərini açmağa çalışmışdır. Filmin mətnini aktyor Əli Zeynalov oxumuşdur.

Qocaman kinorejissor M.Mikayılov da Nizami dühasından ruhlanaraq, 1958-ci ildə yazıçı Ə.Muğanlının ssenarisində "Nizami" sənədli filmini yaratmışdır.

Film Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığının ayrı-ayrı mərhələlərini ekranda canlandırır. Filmdə belə bir fikir təsdiq olunur ki, şairin yaradıcılığı xalqımızın mənəvi həyatının əvəzolunmaz bədii nailiyyəti, qədim Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələridir. Filmə musiqini bəstəkar Z.Bağirov yazmışdır.

...Gözəl mənzərə planlarının biri digərini əvəz edir. Kəpəz dağının zirvəsi qarla örtülmüşdür. Dağın altından çay axır. Qarşımızda Gəncənin gözəl mənzərəsi, Nizami abidəsi, yaşıl küçələr, çarhovuz, fontan canlanır...

Diktor deyir: "Əziz dostlar, mən sizi vətənimizin gözəl guşələrindən birinə səyahətə çağırıram. Uşağ yaşlarından mən Nizami və Gəncəni bir-birindən ayrı təsəvvür edə bilməmişəm. Həmişə düşünmüşəm ki, əgər Nizami dünya mədəniyyəti zirvəsində sönməyən ulduzdursa, qədim Gəncə mənim doğma, əziz şəhərimdir. Bu şəhər xalqımızın ölməz qəhrəmanlıq ənənələrini qoruyub əsrlərə ötürür. Dostlar, dünya tarixçiləri Gəncəni çinarlar səltənəti adlandırırlar. Gəlin, əbədi gənc olan şəhərimizin keçmişinə nəzər salaq, bugünkü günümüzə tanış olaq və onun parlaq gələcəyini təsəvvür edək".

Bu sətirələr yazıçı-jurnalist N.Babayevin ssenarisi üzrə rejissor-operator S.Bədəlovun lentə aldığı "Nizami yurdu" sənədli filminə (1968) əsənlir. Sonrakı kadrlarda tamaşaçılar qarşısında Gəncə şəhəri ilə bağlı müxtəlif tarixi və müasir abidələr, Nizami məqbərəsi, yeni mehmanxana, F.Əmirov və Q.Hüseynli kimi tanınmış bəstəkarlar yetişdirmiş musiqi məktəbi, xalça kombinatı, hətta stadionla futbol oyunu, Hacıkəndə səyahət, gül yığıcı və s. nümayiş etdirilir, Nizami yurdunda aparılan quruculuq işlərindən məhəbbətlə söhbət açılır.

1976-cı ildə Azərbaycan Maarif Nazirliyinin sifarişli "Nizami Gəncəvi" tədris filmi çəkilmişdir. Filmi rejissor E.Qasımov jurnalist T.Əhmədovun ssenarisi üzrə lentə almışdır. Filmin operatoru Sərdar Vəliyevdir.

Film yuxarı sinif şagirdlərinə bədii söz ustasının həyat və yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmağa, Nizami irsinin Yaxın və Orta Şərqi xalqlarının ədəbiyyatına təsirini öyrənməyə kömək edir.

Mütəfəkkir şair Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi 1981-ci ildə təkca respublikamızda deyil, Sovet İttifaqının hər yerində təntənəli şəkildə qeyd edilmiş, poeziyanın, beynəlmilləliyin gözəl bayramına çevrilmişdir. Bu mədəniyyət bayramı kinosalnamədə öz əksini tapmışdır.

Bir il sonra rejissor T.Mütəllibov Q.Xəlilovun ssenarisində "Poeziya bayramı" sənədli filmini (operatorlar T.Suftanov, K.Məmmədov, Y.Abramov, F.Qasımov) çəkmişdir. 80-dən çox xalqı və milləti təmsil edən sovet şairləri Sovet İttifaqının hər yerindən Azərbaycana poeziya bayramına qonaq gəlmişdilər. Film məhz həmin görüşlər haqqında tamaşaçılara məlumat verir.

Budur, poeziya elçiləri respublikamızın paytaxtını gəzdikcə Nizami və Füzulinin, Sabir və Müşfiqin abidələri önündə dayanır, sanki onlara hesabat verir, sözlər, şeirin yüksək mənasını bir daha nümayiş etdirirlər. Qədim Gəncənin sənət məbədgahı – Şıx düzündə Nizaminin məqbərəsi önündəki görüşü əks etdirən kadrlar da yaddaqalandır.

Azərbaycan animatorları da Nizami poeziyasının hikmətamiz misralarından ruhlanaraq, dahi şairin əsərlərinin motivləri əsasında "Fitnə" (1970, rejissor A.Axundov) "Şah və xidmətçi" (1976, rejissor N.Məmmədov), "Xeyir və şər" (1980, rejissor N.Məmmədov) filmlərini yaratmışlar. Bu gün nəinki uşaqlar, hətta böyük yaşlı tamaşaçılar da təbiiyyəti əhəmiyyətə malik həmin animasiya filmlərinə maraqla baxırlar.

Tanınmış yazıçı, kinodramaturq İ.Hüseynov Azərbaycan xalqının coşqun ilhamlı nəğməkarı haqqında "Nizami" adlı kinossenarini yazıb, C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasına təhvil verəndə, nəinki kino işçiləri, həm də minlərlə kino tamaşaçılar arasında böyük marağa səbəb oldu. Çünki dahi şairin həyatı haqqında məlumat çox olmadığına görə, filmin necə alınacağı, kino işçilərinin Nizami barədə yeni söz deyə bilib-bilməyəcəkləri hamını düşündürürdü. Bu çətin

və məsuliyyətli filmə quruluş verməyi rejissor E.Quliyev öhdəsinə götürdü və eyniadlı tarixi-bioqrafik janrdə kinoroman yaratdı. Filmdə baş rolda SSRİ Xalq artisti, məşhur müğənni və bəstəkar Müslüm Maqomayev çıxış etdi.

Müəlliflər bu film-priçtada, ilk növbədə, şair Nizaminin dolğun obrazını yaratmağa çalışmış, o uzaq illərdə Azərbaycan xalqının siyasi və sosial həyatının ab-havasını, insan münasibətlərinin mürəkkəb dünyasını canlandırmaya səy göstərmişlər. Bəşəri-fəlsəfi ümumiləşdirmə yolu ilə gedən film insanın tarixdə rolu, onun xalq qarşısında borcu haqqında düşüncələridir. Nizaminin mənəvi ideali ilə realıq arasındakı uyğunsuzluq şairin insana və ədalətə inamını qıra bilməmişdir.

Vətənpərvərlik, öz torpağına, xalqına məhəbbət, qadına hörmət, tərəqqiyə, sülhə meyil, poeziyanın güdrətli gücü – Nizami əsərlərinin bu motivlərindən müəlliflər bütünlüklə istifadə edərək, orijinal və müasir təfsiri, dərin fikirli, miqyaslı əsər yaratmışlar.

Nizami Gəncəvi elə şəxsiyyətdir ki, o, nəinki Azərbaycan, həm də dünya mədəniyyətində böyük yer tutur. Müəlliflər filmdə şairin həyatının müəyyən bir dövrünü canlandırmış, lakin bu zaman kəsiyində Nizami yaradıcılığının əsas bədii və fəlsəfi motivlərini yerləşdirmişlər. Burada xronologiya əsas götürülməmişdir. Çünki Nizami bir sənətkar kimi daha maraqlıdır. Filmdə də söhbət onun yaradıcılığından gedir.

"Azərbaycanfilm" və "Mosfilm" kinostudiyalarının birgə istehsalı olan ikiseriyalı "Nizami" bədii filmi 1983-cü ildə Leninqradda (Sankt-Peterburq) keçirilən XVI Ümumittifaq kinofestivalında uğur qazanmış, Nizaminin humanist pafosunun ekran təəcəssümünə görə rejissor E.Quliyevə mükafat verilmişdi. 1984-cü ildə Daşkənddə Asiya, Afrika və Latın Amerikasını ölkələrinin beynəlxalq kinofestivalında film Özbəkistan Yazıçılar İttifaqının və Nazirlər Sovetinin diplomları ilə təltif olunmuşdu.

Filmin operatoru Arif Nərimanbəyov, rəssamı Mayis Ağabəyov, bəstəkarı Qara Qarayevdir. Rollarda H.Ömərova, H.Turabov, Ə.Abbasov, Ş.Ələkbərov, H.Xanızadə, Ə.Səmədov və başqaları çəkilmişlər.

Adıçəkilən filmdə bir çox Azərbaycan kəlmələri işlədilmişdir ki, bu kəlmələrin bir hissəsi bu gün canlı dildən çıxmış, yalnız xalq poeziyasında saxlanılmışdır. Nizami dilində olan Azərbaycan kəlmələrinin mühüm hissəsini biz "Dədə Qorqud" dastanlarında görürük ki, bu da çox təbii bir hadisədir. Nizami poemalarında "Dədə Qorqud" dastanları ilə əlaqədar bir çox motivlərin olması şairin bu dastanları sevə-sevə dinlədiyini göstərir.

Nizami yazır:

*Ba novki-tiri hər xatun süvari,
Füru dada zi əhu mərzari.*

*Hər atlı qadının oxunun ucu,
Çəmənə ahu ilə doldurmuşdu.*

Burada xanım mənasında işlədilən *xatun* kəlməsi yalnız Azərbaycana məxsus olan bir sözdür. Biz bu kəlməyə "Dədə Qorqud" dastanlarında çox rast gəlirik: Burla xatun, Selcan xatun və s.

Yenə Nizami yazır:

*Nəvasaz xınəğərani-şəğərf
Be qanuni-ozan bəravurdə hərəf.*

*Çalğıçılar heyranedicə nəğmələri
Azansayağı oxuyurlar.*

Filmdə tamaşa edirik: "Böyrək oğuz gəldi. Baxdı gördü bir ozan gedir.

Aydır:

- Məra, ozan, nə yerə gedirsən?

Ozan aydır:

- Bəy igid, düyünə gedirəm [6, s.58].

Filmin başqa bir yerində:

*Befərmud oah ta dilirani rum,
Nümayənd çalış dor ən mərzu bum.*

*Şah əmr verdi ki, Rum igidləri
O ölkədə müharibəyə girişsələr.*

Buradakı *çalış* kəlməsi azərbaycancadır və hərbi termindir. *Çalmaq-vurmaq, qılınc ilə hücum etmək* deməkdir.

Bu sözə “Dədə Qorqud” dastanlarında çox rast gəlirik. Hər dastanın sonunda Dədə Qorqud alqış zamanı belə deyir: “...çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin, çalışanda qara polad üz qılıncın kütləməsin, Allah verən umudun üzülməsin” [6, s.84].

Filmə Azərbaycan kəlməsi olan “xan” kəlməsi çox işlədilir. O eyni zamanda bu kəlməni farsca mənasında da işlədir. Fars dilində xan – ev deməkdir, Azərbaycan dilində isə xan – başçı, feodal mənasındadır.

Xüsusən xani-xanan ifadəsi çox maraqlıdır. Belə bir tərkib fars dilinə yabançıdır. Farslar eyni mənanı şahənşah şəklində ifadə edirlər. Kinoaktyorun dilindən eşidirik:

*Həzarü cəhəl səncəri-pəhləvi,
Rəvan dar peyi rəyati xosravi.*

*Dilin qırx pəhləvi bayrağı,
Şahin bayrağı arxasınca gedirdi.*

Burada işlənən sancaq kəlməsi azərbaycanca bayraq deməkdir. Biz bu kəlməyə hələ “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlirik:

“Bayandır xəli iyirmi dörd bahadır sancaq bəyini Yeknəyə yoldaşlığa belə qoşdu” [6, s.43].
Filmin maraqlı bir yerində deyilir:

*Külingi-mizənəd çün şiri-cəngi,
Külingi nə ki, u başəd küləngi.*

*Döyüşkən şir kimi küling vururdu,
Küling deyil, o küpənd olsun.*

Burada işlənən *küling* kəlməsi Azərbaycan sözüdür. Fars dilində *tişə* işlənir. Nizami çox yerdə Azərbaycan dilində müşarikət bildirən *taş* şəkilçisini işlədir. Bu sözə filmin ssenarisində də rast gəlirik.

Aktyorların dilində *-çi* şəkilçisi işlədilir. Nizami bir yerdə belə yazır:

*Birun öz miyançivü əz tərcümə
Bedanist yek-yek zəbani-həmə.
(Miyancı və tərcüməçi hamının dilini bildi).*

Birinci misrada işlədilmiş *miyançı* kəlməsi bu gün də öz şəklini saxlamışdır; biz bu sözə başqa yerlərdə də rast gəlirik:

Filmə *gərdək* kəlməsi də işlədilir:

*Dərin gərdək nişəstə xosrovi-Çin,
Bə an digər fitadə şeri-Şirin.*

*Bu gərdəkdə Çin şahı oturmuş,
O birində isə Şirinə həvəs gəlmişdi.*

Bu kəlməni də biz “Dədə Qorqud” dastanlarında görürük, əsir düşmüş Uruz anasına belə sifariş göndərir:

*Yad qızı halalima dastur varsın,
Mənə tutan gərdəyə ayruq girsin,
Anam mənim üçün göy geyib qara sarımsın,
Qalın oğuz elində yasım tutsun. [6, s.80]*

Filmin bir yerində *yaylaq* kəlməsi də işlədilir. Dağlıq hissədə yaşayanlar *yaylaqıyan* adlanırlar.

*Birun şol zi yaylaqıyan sərkaşi,
Süvari şitabəndə çün ataşi.*

*Dağlardan bir sərkaş atlı,
Çıxıb od kimi tələsirdi.*

Filmə aktyorun tələffüzündə göz dəymək və gözə gəlmək ifadələri də işlədilir:

*Dər çeşmrəsədəki ki, hastəm,
Şod çün to rasideyi zi dastəm,
Şod çeşmzadə bahari-bağəm,
Zad bad tapanca bar çirağəm.*

*Gözə gəldiyim üçündür ki,
Nəyim vardisa əlimdən getdi.
Bahar bağuma göz dəydi,
Yel mənim çirağıma şillə vurdu.*

Bu beytlərdə verilmiş *çeşmrəsədə*, *çeşmzadə* ifadələri *gözə gəlmək* və *göz dəymək* ifadələrinin eynən tərcüməsidir. Bu mənə farslarda da vardır. Lakin farslar bunu *çeşm-zəxm* və *zəxmi-çeşm* şəklində işlədirlər.

Aktyor filmə ümid olmayan yerdən yaxşılıq görməyi “Doşab almışam bal çıxıb” deyə ifadə edir. Şirinin dililə bu məsəldən istifadə edilərək aşağıdakı kimi deyilir:

*Yeki dür castu dərya dar kəmin yaft,
Yeki sirkə tələb kərd, əngəbin yaft.*

*Biri dürr axtardı, dərya tapdı,
Biri sirkə axtardı, bal tapdı.*

Xalq hər kəs öz məsləhətini bilir, – demək istədikdə “Hər kəsin tüstüsü öz bacasından düz çıxır” – məsəlini işlədir.

“Gəl əyri oturaq, düz danışaq” deyimini Nizami sevimli qəhrəmanının dili ilə bir neçə yerdə işlədir. Şapur Xosrovun əmrilə Şirini Məryəmdən xəlvət saraya dəvət edərkən, Şirin əsəbiləşərək deyir:

*Biya ta kəc nişinim, rast guyim,
Çe xariha kəzu naməd bəruyim.*

*Gəl əyri oturaq, düz danışaq,
Ondan mənə nə zəhmətlər gəldi.*

Xalq yaxşılıq gözlədiyi yerdə pisliyə rast gəlsə:

“İsinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə” – deyə şikayət edir.

Nizami də Şirinin şikayətlərini qələmə alarkən bu məsəldən istifadə edir:

*Həğəstəm zataşət kərm ey diləfruz,
Bəduət gur migərdəm şöbü ruz.*

*Sənin odundan isinmədim:
Tüstüsündən isə gecə-gündüz kor oldum.*

Xalq, tamahkar insanları, bədxasiyyətləri həmişə itə oxşadır. Belə adamların, üzdən dəyişən kimi görünənlər də, daxilən dəyişmədiklərini “İt itliyindən əl çəkər, sümsüklüyündən əl çəkməz” məsəli sərrast ifadə edir.

Xalq həmişə zidd qüvvələri “od ilə pambıq” və ya “od ilə su” ifadələrilə [3, s.163] göstərir. Bundan istifadə edən Nizami isə, rənglərin oxşamasını nəzərə alaraq deyir:

*Sədəf bər şaxi-mərcan məhd bəstə,
Bayakca abü ataş əhd bəstə.*

*Sədəf mərcan şaxında yer tutdu,
Su ilə od bir yerdə əhd bağladı.*

Filmə xalq ifadələrindən geniş istifadə edilir.

*Mən öz xuni-cigər bəridəni-xiş,
Nəpərdəzəm becər xaridəni-xiş.*

*Məriş ciyər gamur yağdırmaqdan,
Başımı qaşımığa macalım yoxdur;*

Şübhəsiz ki, bu “başımı qaşımığa macalım yoxdur” ifadəsinin tərcüməsidir. Müəllif qəhrəmanın qəzəblənməsini söylərkən:

*Çü Şirin in coxanhara Nüyuşid,
Çü sirkə tond şo, çün mey becuşid.*

*Elə ki, Şirin bu sözləri eşidi,
Sirkə kimi tünd olub, mey kimi coşdu.*

– deyir ki, burada “sirkə kimi tünd olur” ifadəsi xalqdan gəlir. Xalq həmişə qəzəbi sirkə tündlüyü ilə ifadə edir. Hətta qəzəbin insana ziyanı olmasını bildirmək istərkən: “Sirkə nə qədər tünd olsa, öz qabını çatladır [1, s.294] – deyir.

Xalq “Qara rəng çirk götürməz” – deyir. Filmdə isə bu məsəl belə ifadə edilir.

*Besiyahi bəsər cahən binad,
Çirkini bər siyah nəşinad.*

*Göz qarası dünyanı görər,
Garaya çirk gohmaz.*

Filmdə atalar sözlərini saymaqla qurtarmaq olmaz. Bunların hamısını tamaşaçının nəzərinə çatdırmaq üçün xeyli sayda ssenari yazmaq lazım gəlir. Lakin bizim gətirdiyimiz misallar demək istədiyimiz fikri sübut etmək üçün kifayət edər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nizamidən sonra yüzlərcə Yaxın Şərq şairi onun poemalarında istifadə edilən mövzulardan əsərlər yaratmışlar. Bu mövzuları işləyən şairlər Nizami əsərlərinin təkcə süjet və kompozisiyası deyil, onun obrazlı ifadələri və aforizmlərinin də təsirindən qurtara bilməmiş, hətta bəzən onu təkrar etmişlər. Belə ki, həmin mövzularda yazmayan şairlər belə Nizami misralarını eynən işləmişlər. Məsəl üçün məşhur Azərbaycan şairi Füzuli “Bəngü-Badə” əsərində Bəngin məclisindən süfrəni belə təsvir edir:

*Çün kədərət gedib səfa gəldi,
Görm olub mədə iştaha gəldi...
“Hərçi əndişə dar guman avərd.
Mətbəxi rəftü dər miyan avərd”. [4, s.91]*

Nizamini hər zaman ustad deyər xatırlayan:

*Bir iş ki, qılır şikayət ustad,
Şagirdə olur rücuim bidad. [5, s.32]*

– söyləyən Füzuli bəzən də onun misralarını tərcümə edərək işlətməmişdir. Biz Sədinin aşağıdakı beytlərini filmdə eşidirik:

*Sək bəran adəmi şərəf darəd
Ki, dili-mərdüman beyazərad.*

(İt insanların ürəyini incidən adamdan şərəflidir).

Bu beyt Nizamini “Həft peykər” əsərində belədir:

*Səg bər-an adəmi şərəf darəd,
Ki, çu xər didə bər ələf darəd
(İt, eşşək kimi gözü ələfdə olan adamdan şərəflidir).*

Filmin başqa bir yerində kinoaktyor Sədinin misralarını təqdim edir:

*Xiradməndani-pişin baz koftənd,
Mara xod kaşki madər nazadi.*

*Qabaqcadan gələn ağıllılar yenə deyiblər:
Kaş mənə anam doğmaya idi.*

Filmin maraqlı bir yerində Sədinin beyti ekrana gətirilir:

*Bənşinamü səbr piş girəm,
Dünbəlayi-kari-xiş girəm.*

*Oturub səbr edərəm,
Öz işimin dalınca gedərəm.*

Filmdə söylənir:

*Bər an əzman ki, rəh dar piş girəm,
Rəvam dümbəli-kari-xiş girəm.*

*Öz fikrimdəyəm ki, yolu tutam,
Öz işimin dalınca gedəm.*

Xosrov Dəhləvinin dilindən filmdə belə səslənir:

*Hisari rixtənd öz gövhəri ləl,
Sumi Şəbdiz gərdənd ahənin nəl.*

*Ləl gövhər savaş edib,
Şəbdiri dəmir nallı etdilər.*

Nizamidə isə bu beyt belədir.

*Kəşid əz guş gövhər kəm basi ləl,
Qulağından çox ləl və gövhər çəkib.*

*Sumi-şəbdir, gərdənd atəşim nəl.
Şəbaizin dırnağını od hallı etdi.*

Yuxarıda adlarını saydığımız və yüzlərcə başqa şairlərdə Nizamidən gələn belə beytləri istədiyimiz qədər tapmaq mümkündür ki, bu da iddiamızı sübut üçün aydın deyildir [2, s.221].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, filmin hər səhifəsində Nizami oxucularını vətənə sadiq olmağa, ana yurdu müqəddəs məhəbbətlə sevməyə çağırırdı. Nizami öz müsbət obrazlarının böyük vətənpərvər olaraq tamaşaçıların qarşısında canlandırır, öz pəhləvan fil qüvvəli, igid qəhrəmanlarının qarşısında çox zaman vətən uğrunda mübarizə məsələsini qoyur; onları ana yurdunun səadətini təmin edən böyük vətənpərvərlər kimi təsvir edir.

Filmin mənfəi obrazları isə vətənə xain çıxanlardır. Şair belə insanları xalqın alçaq bir düşməni kimi lənətlərlə damğalayır. O, vətən xainlərinə sonsuz qəzəb və kin bəsləyir və tamaşaçıdan onlara qarşı dərin nifrət hissi oyadır.

Bütün bu görülən işlərə baxmayaraq, Azərbaycan kinematoqrafçıları dahi şairin həyat və yaradıcılığına az müraciət etmişlər. Bu baxımdan kino işçilərimiz böyük Nizamiyə borcludurlar. Sənətkarlarımız bütün dövrlərin mütəfəkkir şairi və filosofu Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına bundan sonra da dənə-dənə müraciət etməli, onun həyat və yaradıcılığında ilhamlanaraq dəyərli sənət əsərləri yaratmalıdırlar.

Ədəbiyyat / References

1. Atalar sözü. “Öndər Nəşriyyat”. Bakı, 2004.
2. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və problemləri. Seçilmiş əsərləri, bir cildə. Bakı: “Gənclik”, 1998.
3. Araslı H., Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1950.
4. Füzuli. Külliyyatı-Füzuli. Bakı, 1981.

5. Füzuli. Leyli və Məcnun. Bakı, 1981.
6. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, 1939.

Filmlər

1. "Nizami" qısametrajlı sənədli film. "Bakıfilm" kinostudiyası. 1959.
2. "Nizami" bədii film. "Azərbaycanfilm" kinostudiyası. 1982.

Народные слова и выражения на языке художественного фильма «Низами»

Физули Мустафаев

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Резюме. Статья посвящена народным словам и народным выражениям в языке художественного фильма «Низами». Отмечается, что столетия назад Низами был художником, который пропагандировал свободу, равенство, свободный труд и желал счастья человечеству. Он хотел счастья и независимости наций, их свободы от всех форм угнетения и эксплуатации. В фильме Низами борется за права трудящихся. Он прославил свой народ на весь мир и пожелал им равной культурной жизни. Эти утверждения являются центральными в статье.

В другом месте статьи отмечается, что несмотря на то, что Низами писал свои произведения на персидском языке, он всегда считал себя азербайджанцем и всегда заимствовал свои образные выражения от народа, живого языка народа.

У Низами есть только выразительные черты азербайджанского народа, которые не были понятны большинству более поздних комментаторов. Потому что для того, чтобы правильно понять эти особенности, знание тонкостей азербайджанского языка представлено на видном месте.

В статье отмечается, что в стихотворениях Низами использовано много азербайджанских слов. Некоторые из этих слов вышли из живого сегодня языка и сохранились только в народной поэзии.

В статье используется ряд литературных источников, пословиц, народных поговорок и выражений.

Представляют интерес примеры, отобранные из художественных и документальных фильмов.

Ключевые слова: народные слова, проблемы ударных, народные выражения, стиль, поэзия, живой язык, образное выражение, народная поэзия, фильм